

AGNIESZKA ZATORSKA

O STYLISTYCE I LEKSYCE SŁÓW KILKA.
POTOP HENRYKA SIENKIEWICZA
I SŁOWEŃSKI PRZEKŁAD RUDOLFA MOLÈ

Celem artykułu jest ogląd przekładu tekstu artystycznego, w którym środki służące stylizacji stanowią wyzwanie dla tłumacza. „Podstawową trudność w tłumaczeniu stanowi właśnie problem zachowania w tekście docelowym właściwości stylu oryginału” (Dąbska-Prokop 222). Pierwszy słoweński przekład *Potopu* ukazał się na przełomie lat 1904/1905, a jego autorem był samouk Peter Miklavec¹ (Glazer). Na potrzeby artykułu wybrano *Potop* Henryka Sienkiewicza² w przekładzie Rudolfa Molè³. Porównano wybrane środki stylistyczne, przede wszystkim elementy leksykalne, w tekście dzieła i przekładu. Przełomowa dla badań nad językowo-stylistyczną szatą historycznych utworów Litwosa była monografia A. Wilkonja (*O języku i stylu*), następnie ukazały się prace: B. Walczaka (*Archaizacja językowa w Trylogii*), M. Cybulskiego (*Elementy polskiej etykiety językowej w Trylogii*), M. Pietrzak (*Językowe środki kreowania postaci*), L. Mariak (*Leksykalno-stylistyczne zjawiska w Trylogii*). Drugi istotny dla tematu artykułu krąg tworzą lingwistyczne studia przekładoznawcze (Lewicki). Problemy słoweńskiego przekładu *Pana Wołodyjowskiego* opisała A. Zatorska (*Z lingwi-*

Dr hab. AGNIESZKA ZATORSKA, prof. UŁ – pracownik Katedry Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Słowiańskiej, ul. Pomorska 171/173, 91-404 Łódź; e-mail: agnieszka.zatorska@uni.lodz.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2767-8888>.

¹ Peter Miklavec (pseudonim Podravski) przetłumaczył na język słoweński także inne utwory Henryka Sienkiewicza *Krzyżaków*, *Rodzinę Polanieckich*. Tłumacz był pochodzenia chłopskiego, nie zdobył wyższego wykształcenia, a jego translacje mają charakter adaptacji i swobodnych tłumaczeń.

² Wykorzystano następujące wydanie: Sienkiewicz, *Potop*, t. 1-3, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989.

³ Do analizy przekładu wykorzystuję: Sienkiewicz, *Potop*, t. 1-3, prev. R. Molè, Državna Založba Slovenije, 1970.

stycznych zagadnień słoweńskiego przekładu). W *Potopie* – powieści o siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej i najeździe szwedzkim spotykamy głównie postaci ze stanu szlacheckiego i należące do magnaterii, duchowieństwa, rzadziej zaś przedstawiciele innych warstw (Walczak 244)⁴. B. Walczak podkreślił mistrzostwo Sienkiewicza w zakresie językowej kreacji postaci uwypuklającej cechy socjolektu szlacheckiego (245). Język Trylogii różnicuje przynależność do partii narracyjnych albo dialogowych. Z tą skomplikowaną siecią zależności i niuansów stylistycznych zmierzył się tłumacz środkowej części Trylogii – Rudolf Molè. Analiza wybranych z oryginału środków językowych skonfrontowanych z przekładem obejmuje 600 przykładów – leksemów i związków wyrazowych. Skoncentrowano się na stylistycznie nacechowanych środkach językowych (Kurkowska i Skorupka 17), ich cechach wyróżniających⁵ (Wilkoń 20). Jednym z kryteriów wyboru wyrażenia do badań była ich funkcja językowa, przede wszystkim ekspresywna. Znaczący zasób exemplów to wyrażenia stylistycznie nacechowane, naznaczone potocznością (Kurkowska i Skorupka 234) archaizowane lub zindywidualizowane, a także podkreślające przynależność bohatera do danego stanu społecznego. Badano fragmenty, w których ukształtowanie stylizacyjne jest wyraziste i eksplicytne. Jedną ze strategii stylizacyjnych jest archaizacja, której sygnałem w Trylogii są różne środki gramatyczne i leksykalne, m.in. mniej lub bardziej przyswojone do polszczyzny wyrażenia zaczerpnięte z języka łacińskiego. Stylizacją naznaczone są przede wszystkim dialogi (Wilkoń 37), nasycone emocjonalnością, charakteryzujące się silną ekspresywnością, będące często świadectwem potoczności, rzadziej mowy starannej lub wyszukanej⁶. W dialogowych *passusach Potopu* pojawiają się często ironia i humor, a czasem patos. Do dialogów szlachty autor włączył wyrażenia zaczerpnięte z języka łacińskiego. Ze względu na dominujące właściwości rozpatrywanych jednostek językowych przyporządkowano je do czterech zbiorów: 1. latynizmy, 2. analizmy, frazeologizmy, 3. ekspresywiizmy, w tym archaizmy, augmentatywa i deminutywa, 4. realia. Celem badań jest odpowiedź na pytanie, czy nacechowanie stylistyczne danej jednostki językowej znajduje odzwierciedlenie w przekładzie, a jeśli tak, to jakimi środkami je osiągnięto. Dla tak zarysowanego celu wykorzystano pojęcie transformacji przekładowych (Lewicki 193-198), w tym przekształcenia semantyczne – generalizację i aproksymację. Odpowiednik przekładowy

⁴ Bogdan Walczak napisał, że mieszczan w Trylogii nie spotykamy prawie wcale, sylwetki chłopów określił jako postaci czwartego czy piątego planu.

⁵ A. Wilkoń pisał o stylu rozumianym jako inwentarz środków językowych, które są nacechowane.

⁶ A. Wilkoń wyróżnia wśród wypowiedzi dialogowych teksty konwersacyjno-potoczne, konwersacyjno-ozdobne, dyskursywno-retoryczne, monologowe, te o strukturze narracyjnej (opowiadania bohaterów); Wilkoń 82-88. O indywidualizacji zależnej od wypowiadającej się postaci por. Wilkoń 89.

określam jako ekwiwalent lub translat. Badaniem objęto 116 fragmentów z wyrazami pochodzenia łacińskiego tzw. **latynizmami** o różnym stopniu adaptacji do polszczyzny. O roli łaciny dla języka artystycznego Trylogii już pisano (Karaś, *Archaizmy jako wykładniki*). O znaczeniu polsko-łacińskiego bilingwizmu dla socjolektu szlacheckiego sportretowanego w tym cyklu powieściowym pisał B. Walczak, określając ten fenomen jako „melanż polsko-łaciński” (*Archaizacja językowa w Trylogii* 245). Znaczna część leksemów rozpatrywanych w konfrontacji z przekładem słoweńskim znalazła już wcześniej odzwierciedlenie w badaniach (Karaś, *Latynizmy wyrazowe w »Pocie«*). Odnotowano trzy podstawowe sposoby przekładu elementów łacińskich: odpowiednik słoweński, latynizm bez wyjaśnienia oraz wtręt łaciński z przypisem. Ta trzecia droga i realizująca ją grupa wyrażen obejmuje latynizmy-cytaty (Walczak 246), np. W — *A wiesz, co to jest raptus puellae?* SI92 – słń. »Ali veš, kaj pomeni *raptus puellae*?*« MI100 por. przypis *,„ugrabiti deklico (latinsko)”. Przed najjaśniejszym panem bohater mówi: »Res je, da *pars magna fui*«**», oddane w przypisie jako ** „Najbolj vem (latinsko)”. Słoweńskie translaty latynizmów-cytatów, zachowujących oryginalną postać fleksyjną, były częste u Zagłoby, co potwierdza tezę B. Walczaka (245) o roli łaciny w kreowaniu przez pisarza socjolektu szlacheckiego, por. Z — *aby razem z wami oponować się hostibus* SI195 – słń. *da se z vami gospoda postavim po robu sovražniku* MI212; Skrz — *musisz być fatigatus wielce po drodze* SI166 – słń. *moraš biti zelo utrujen od poti* MI181. Materiał poświadcza też wtręt łaciński bez słoweńskiego wyjaśnienia, por. Z — *Tatarzy końskiego mięsa ad libitum mają*, SI200 – słń. *Tatari imajo namreč vsaj konjskega mesa ad libitum* MI217. Łaciński *afekt* ‘uczucie’, został przetłumaczony przez słń. *ljubezen* ‘miłość’, por. W — *ale z afektu dla ojczyzny służę...* SI84 – słń. *iz ljubezni do domovine* MI93; K — *Taki tam i afekt* SI120 – słń. *Kakšna pač more biti ljubezen* MI131; ale też przez słń. *naklonjenost*, por. *rodzaj afektu* SII35 – słń. *naklonjenost* MII37. Translatami latynizmów rzeczownikowych są często nomina, por. *abominacja*⁷ vs *stud*, np. K — *Ona też, do grzechu wrodzoną abominację mając* SII357 – słń. *Ona ima prirojen stud do greha* MII385; *auxilia* vs *pomoč*, np. Kord — *bo zaprawdę takich auxyliów nigdy jeszcze oblężeni nie mieli* SII168 – słń. *zares še nikdar niso imeli take pomoči* MII180; *dyfidencja*⁸ vs *nezaupanje*, np. B — *stąd dyfidencje pomiędzy nimi i elektorem* SI 363 – słń. *od tod nezaupanje med njimi in elektorjem* MI392; *frukta*⁹ vs *uspehi*, np. K —

⁷ „abominacja ‘obrzydzenie, odraza, wstręt’” por. Karaś, *Latynizmy wyrazowe* 112.

⁸ „dyfidencja ‘brak zaufania, podejrzania’” por. Karaś, *Latynizmy wyrazowe* 96.

⁹ „frukta przenośnie ‘owoce’” por. Karaś, *Latynizmy wyrazowe* 115 oraz Walczak, *Archaizacja językowa w Trylogii* 246.

żadnych fruktów jadowitych SII358 – słń. *nobenih pravih uspehov* MII387; *hiberny vs. zimovališča*, np. W — *którąśmy śpiewali na hibernach* SI81 – słń. *ki smo jo prepevali po zimovališčih* MI89; *impedimenta vs. zapreke*, np. B — *Nie obejdzie się to bez trudności i impedimentów* SI370 – słń. *To ne pojde brez truda in zaprek* MI399; Latynizmy czasownikowe są często zastępowane w przekładzie przez verba, por. *promulgować*¹⁰ vs. *razglasiti*, np. Kaz — *sam będę zasługi twe promulgował* SII362 – słń. *in takrat bom sam razglasil tvoje zasluge* MII391. Z łaciny zaczerpnięty rzeczownik o treści predykatywnej przybiera czasem ekwiwalent werbalny. Wyraz *rapt* może być przetłumaczony jako słń. *odpeljati*, np. W — *Waść sobie najwięcej zaszkodziłeś [...] ostatnim raptem* SI119 – słń. *Največ si si škodoval, ker si [...] odpeljal tisto dekle* MI130 albo jako nomen *rop*, por. K — *A co do raptu* SI119 – słń. *A kar se tiče ropa* MI130. Zjawisko transpozycji treści predykatywnej z wykładnika nominalnego do werbalnego jest charakterystyczne dla analizmów werbo-nominalnych przy członie rzeczownikowym pochodzenia łacińskiego, np. *wiktoria/ odnieść wiktoryę vs. premagati*, np. W — *a święty Michał [...] tyle już nad piekielnymi chorągwiemi odniósł wiktoryj* SI118 – słń. *ker je sveti Mihael [...] premagal že toliko peklenskih praporov* MI129. Tłumaczeniu może towarzyszyć odmienne uszeregowanie aktantów por. *dostać rekuzę*, które tłumacz przełożył przy pomocy czasownika *zavriniti*, np. W — *teraz zwłaszcza, gdym rekuzę dostał* SI121, W jest podmiotem zdania, a w przekładzie: *Zlasti takrat, ko me je zavrnila* MI132 w miejscu podmiotu jest ta, która odrzuciła oświadczyzny. Fraza z leksemem *rekuza* posiada ekwiwalentyzację z rzeczownikiem słń. *košarica* (por. *dobiti košarico* ‘dostać kosza’), por. W — *Nie pierwsza to dla mnie rekuza* SI111 – słń. *To ni bila zame prva košarica* MI121. Przesunięcie od skondensowanej postaci rzeczownikowej łacińskiej proveniencji ku frazie z osobową postacią czasownika pociąga za sobą też zmianę strukturalną fragmentu, por. W — *Desperacja prawdziwa!* SI85 – słń. *Človek bi kar obupal!* MI93. Czytelnik słoweńskiego przekładu znajduje w nim o wiele mniej latynizmów oraz latynizmów-cytatów niż odbiorca oryginalnej wersji Sienkiewiczowskiej, a zatem ma mniejszą szansę na poznanie roli łaciny dla dawnego języka szlachty polskiej, na jaką to odmianę stylizował teksty dialogowe pisarz. Transformacje przekładowe zaobserwować można przy przekładzie funkcyjnych w powieści **związków wyrazowych**, przede wszystkim zwrotów werbo-nominalnych, które nierzadko poprzez stopień zespolenia i metaforyczny charakter przyjmują kształt **związków frazeologicznych**. Za udaną technikę przekładową uznać należy zastępowanie frazeologizmu czy przysłowia przez związek wyrazowy o podobnym znaczeniu z języka docelowego,

¹⁰ „promulgować ‘ogłaszać, obwieszczać’” por. Karaś, *Latynizmy wyrazowe* 114.

czasem przy odmienności formalnej i semantycznej komponentów ale przy tożsamym znaczeniu globalnym kolokacji, por. *dać gardło* vs *dati glavo*, np. W — *Musisz tu gardło dać!* SI92 (Karaś, *Archaizacja językowa w Trylogii 36*)¹¹ – słń. *Dati moraš glavo!* MI100; *skakać do oczu* vs *skakati v oči*, np. K — *Począłem mu tedy skakać do oczu.* SII359 – słń. *Tedaj sem mu začel skakati v oči* MII388; *wyść na wierzch* vs *pritti na dan*, np. K — *Nim jego zamysły wyszły na wierzch,* SII358 – słń. *Preden so prišli njegovi nameni na dan* MII386; *pokazać prawdziwą skórę* vs *pokazati pravo barvo*, np. B — *niechętnie prawdziwą skórę pokazuje* SI369 – słń. *nerad pokaže pravo barvo* MI399; *skakać jak zagrają* vs *plesati tako, kot kdo gode*, np. W — *że ten nie skacze, jak mu Radziwiłły* (Karaś, *Archaizacja językowa w Trylogii 23*)¹² *zagrają* SI171 – słń. *ker ne pleše tako, kakor godejo Radživili* MI186; np. K — *Tylem jej dotąd bronil, ile kot naplakal!* SII447 – słń. *Do sedaj sem jo toliko branil, kolikor jo je maček objokoval!* (Wtorkowska 201). Przenośny zwrot *brać na szable* z leksemem *szabla* z kultury i obyczajowości szlacheckiej (Rzepka i Walczak) uzyskuje postać niezmetaforyzowaną (przy zachowaniu leksemu *sablja* ‘szabla’) *napadati s sabljami*, np. K — *już jego Szkotów na szable brali* SII359 – słń. *že so napadali s sabljami njegove Škote* MII387. Frazeologizm *wystrychnąć na dudka* zostaje transponowany w eksplicytne *imeti za norca* ‘mieć za głupca’, por. K — *starosta na dudka chciał mnie wystrychnąć* SII445 – słń. *starosta me je hotel imeti za norca* MII479. Tłumaczenie to można uznać za aproksymację (Bogucki i in. 18), ponieważ zakres znaczeniowy obu związków wyrazowych jest trochę inny. Odrębność tego typu R. Lewicki określa jako aproksymację i stosuje wobec tego fenomenowi określenia „przesunięcie semantyczne” i „przekład przybliżony” (*Zagadnienia lingwistyki* 212-213). Ekspresywność i potoczność leksemu *leb* zostaje pomniejszona przez neutralny odpowiednik *glava*, por. K — *No, od takiego nie żal po łbie dostać;* SI118 – słń. *Ne, ni mi žal, da me je tak junak usekal po glavi.* MI129. Transformacją obserwowaną przy tłumaczeniu zwrotów jest zastąpienie ich pojedynczymi czasownikami, por. *dać opór* vs *upirati se*, np. — *Sieradzanie opór dadzą!...* SI187 – słń. *Šeradžani se upirajo!...* MI204. Jako odmienną formalnie, ale adekwatną semantycznie, ostrzegam translację frazeologizmu *roznieść na szablach* przez *razsekati na drobne kose*, por. K — *bo laudańscy na szablach by mnie roznieśli* SII360 – słń. *ker bi me bili Lavdanjci razsekali na drobne kose* MII389. Niektóre z rezultatów translacji powodują zmniejszenie lub redukcję waloru stylistycznego, emocjonalnego, por. *dać w pysk* vs *udariti po licu* ‘uderzyć w policzek/

¹¹ H. Karaś uważa frazeologizm *gardła dać* za przykład archaizmu frazeologicznego.

¹² Forma N l.m. rzeczowników z końcówką -y traktowana jest przez H. Karaś jako wykładnik archaizacji gramatycznej, ściślej fleksyjnej.

twarz’, np. W — *tak mnie przyjęła, jakoby mi kto w pysk dał* SI121 – słń. *me je sprejela tako, kakor bi me bil kdo udaril po licu* SI130, dosłownie ‘przyjęła mnie tak, jakby mnie ktoś uderzył w policzek/twarz’. Związek *wykręcić się sianem* przetłumaczono neutralnym *izmuzniti se* ‘wymknąć się, uchylić się’, por. W — *Nie wykręcisz się sianem*. SI94 – słń. *Ne izmuzneš se mi* MI103. Przemawiający do wyobraźni zwrot księcia Bogusława *przejechać po brzuchach* przetłumaczono przy pomocy *potolči* ‘pobić, potłuc, stłuc’, por. B — *Byłbym im chętnie po brzuchach przejechał* SI 364 – słń. *Prav rad bi jih potolkel* MI393. Humorystyczne nacechowanie zwrotu *zjeść arbuza* SI102 nie ujawnia się przy neutralnym stylistycznie czasowniku *zavrnuti*, por. słń. *ali pa doživeti, da bi ga zavrnila* MI112. Ekwiwalencji towarzyszy osłabienie intensywności, por. *wynieść pod niebo* vs *razglasiti*, np. Kaz — *że zasługi twoje pod niebo wyniosę* SII363 – słń. *da bom razglasil tvoje zasluge* MII392. Przekład nie odzwierciedla uroczystego zabarwienia konwencjonalnego zwrotu, por. *bić czołem* vs *pokloniti se*, np. K — *pojedziecie dziś czołem bić* SI32 – słń. *danes se pojedete poklonit* MI35. Niektóre translacje możemy zakwalifikować jako częściowo antonimiczne, por. przenośne *maczać w czymś ręce* vs metaforyczne *mazati roke* z ‘brudzić sobie czymś ręce’, np. K — *nie chciałem w zdradzie rąk maczać* SII358 – słń. *nisem hotel mazati svojih rok z izdajstvom* MII386. Błędne tłumaczenie porównania *palić jak żywym ogniem* przez słoweńskie dosłowne pol. ‘*piec kogoś żywego na ogniu*’ wynika z translokacji przydawki *żywy* słń. *živ* z połączenia *żywy ogień* do przydawki określającej osobę, por. K — *jakby mnie żywym ogniem palono* SII358 – słń. *kakor bi me bili živega pekli na ognju* MII386. Spójrzmy na żartobliwe połączenie zawierające leksem z polskiej tradycji kulinarnej, czyli *bigos*, por. *posiekać na bigos* (Muszyńska-Vizintin) vs *posekati na drobne kose*, np. K — *a wy się przystojnie zachowajcie, bo na bigos posiekam*, [...] SI32 – słń. *Vi pa se dostojno obnašajte, ker bi na drobne kose posekal vsakega, ki bi ji storil najmanjšo zlo...* MI35. Wersja przełożona już tej nazwy nie zawiera, ale semantyka ekwiwalentu pełni funkcję transmisji znaczenia ‘posiekać na drobne kawałki, podobne do tych, które składają się na bigos’. Funkcja **ekspresywna** ujawnia się w materiale przez leksemy emocjonalnie wyraziste, potoczne bądź sygnalizujące archaizację. Przejawia się tu żart lub pejoratywność, zróżnicowane i zindywidualizowane wartościowanie. Jedną z technik tłumaczeniowych zastosowanych wobec ekspresywizmów (Kielar 37) jest wybór leksyki o podobnej semantyce, czasem nacechowanej. Fantazyjne określenia pana Zagłoby zostały zwykle trafnie oddane, por. Z — *Ha! szelmy, pludraki* (Gloger IV: 31)¹³, *pończoszni!*...

¹³ Nazwa *pludraki* to derywat od rzeczownika *pludry*. Z. Gloger definiuje pludry jako „(z bawarskiego *plodern* – buchastym być) – spodnie szerokie, worowate, kroju niepolskiego, i dlatego

SI164 – sł. *Ha, lopovi, bregušarji, nogavičarji!* MI179. Przy przekładzie wyzwiska *kondel* przez słoweński rzeczownik *pes* doszło do generalizacji (Lewicki 210; Bogucki i in. 48), por. K — *niejeden kondel laudański* SI92 – sł. *marsikateri lavdanjski pes* MI101. Przymiotnik *pasji* ‘psi’ posłużył do przekładu nazw *psubrat*, *psiajucha*, por. — *tym psubratom* SII442 – sł. *Tem pasjim bratom* MII476; — *Sq, psiajuchy, w Lublinie!* SII442 – sł. *Te pasje duše so v Lublinu!* MII476. Dla bardzo licznych przykładów badanych środków językowych wyróżniających się funkcją ekspresywną zaobserwowano w rozpatrywanym przekładzie w różnym stopniu przeprowadzoną neutralizację zabarwienia emocjonalnego. Ilustrują to m.in. *synalek* vs *sin*, por. B — *swatać synalka z córką Janusza...* SI 365 – sł. *da bi zasnužil Januševo hčerko za svojega sina* MI394; *leb* (Kurkowska i Skorupka 112) vs *glava*, por. K — *to sobie ten leb o ścianę rozbije* SI121 – sł. *si razbijem glavo ob steni* MI133 oraz *zdechły* vs *mrtev*, np. W — *To cię zdechłego za leb wywleczem!* SI92 – sł. *Torej te potegnemo ven mrtvega za glavo [...]* MI100. Warto przytoczyć wypowiedź z frazeologizmem *przejechać przez leb*: K — *Prawda, żeś mnie szpetnie przez leb przejechał* SI202, która w tłumaczeniu jest stylistycznie nacechowaną, por. *Res pa si me grdo oplazil po buči* MI219 z czasownikiem *oplaziti* ‘otrzeć, uderzyć’ i rzeczownikiem *buča* potocznym synonimem nazwy głowy człowieka, a dosłownie tłumaczoną na język polski jako ‘dynia, leb, pała’. Exempla neutralizacji tworzy zbiór zwrotów i wyrażeń z potocznymi, pospolitymi określeniami, jak *gęba*, *pysk*, por. K — *Ni pary z gęby!* SI40 – sł. *Niti besede več!*... MI44 ‘ani słowa więcej’; K — *wyrwał mi króciwę z za pasa... i w gębę strzelił* SII360 – sł. *mi je iztrgal samokres izza pasa...in me ustrelil v obraz* MII389 ‘strzelił w twarz’. Apele Kmicica oddano przez obrazowe słoweńskie kolokacje, por. K — *Stulže pysk, Kokoszko*, SI33 – sł. *Brzdaj jezik, Kokoška* MI36 ‘trzymaj swój języka za uźdę’ oraz K — *Stulže gębę!* SI34 – sł. *Jezik za zobe!* MI37. Nacechowany bezpośrednio zwrot *dać pyska* substytuowano przez neutralne *objeti* ‘objąć’ określające uścisk, a nie pocałunek, wyprowadzić można tutaj wnioski o odmienności semantycznej i konotacyjnej wersji przekładu w tym zakresie wobec oryginału, ale szersza analiza tego zjawiska wykracza poza ramy tego artykułu, por. Z — *Daj no waćpan* (Cybulski 43-132)¹⁴ *pyska!* SI203 – sł. *Daj, da te objamem!* MI220. Żartobliwy i pejoratywny czasownik *powąchać się z kimś* translator zastąpił dosłownym *zvezati se*, por. Z — *U was w Wielkopolsce lutrów co niemiara, toteż się ze Szwedami zaraz powąchali* SI216 – sł. *Pri vas v veliki Poljski je nemalo luterancev,*

nazwa ta ma u nas znaczenie pogardliwe” (IV: 31).

¹⁴ Neutralizowana zostaje w przekładzie dawna polska forma adresatywna *waćpan* przez zaimkowy ekwiwalent *ti*.

zato so se tudi takoj zvezali s Švedi MI235. Translat pozbawiony specyficznego nacechowania dotyczy także nominalizacji, por. K — *nie potrzeba tam siekaniny* SI40 — słń. *tam ni treba boja!*... MI44. Przekład czasownika urobionego od nazwy tradycyjnej polskiej potrawy *bigosować* od *bigos* (Mussyńska-Vizintin 48-51) nie zawiera asocjacji kulinarnych, por. tłum szlachty — *Na szable ich! Bigosować!*... SI150 — słń. *Na sablje z njimi! Razsekajmo jih!*... MI164. Do sfery kulinariów nawiązuje wyzwisko *szoldry* (Gloger IV: 331)¹⁵: szlachta — *Ha szoldry! ha pludraki!* SI150 — słń. *Ha, svinjske gnjati! Ha, bregušarji!* MI164. Interesujące przykłady stanowią nazwania *szaraki*, *szaraczki* (Gloger IV: 302-03)¹⁶ i *łykowie* (Gloger II: 171)¹⁷, *łyczkowie* wywiedzione z asocjacji barwnych, które w przekładzie tracą semantykę powiązaną z nazwami kolorów, por. K — *bo ich tam kupa szaraków siedzi* SII357 — słń. *ker sedi tam mnogo teh zajcev* MII385; K — *Szaraczki się zgadzają?* SI93 — słń. *Ali se zajčki strinjajo?* MI101; *załagodzić nawet łyczków w Upicie* SI119 — słń. *da pomirim celo kramarje v Upiti* MI130. Ponieważ *szarak* to nazwa zająca, tłumacz wybrał właśnie leksem o takim znaczeniu jako ekwiwalent dla nazw *szaraki*, *szaraczki*. Tłumaczenie nazw *łykowie*, *łyczkowie* nawiązuje do sensu ‘bycia mieszczańinem, zajmowania się handlem’ por. *kramar*, *kramarje*. Zagadnienie wykorzystanych przez Sienkiewicza środków językowych dla wyeksplikowania gradacji, czyli zwiększonej lub zmniejszonej semantycznej kategorii intensywności na potrzeby artykułu zilustrowano przez kilka sposobów przekładu powieściowych augmentatywów czy deminutywów, a także innych językowych sygnałów intensyfikacji. Zgrubienia derywowane przy pomocy formantów słowotwórczych są interpretowane jako ‘bycie większym’, silnie nacechowane ekspresywnie z żartobliwym odcieniem familiarności lub lekceważenia, podczas gdy odpowiadające im translaty nie wykazują takiego nacechowania stylistycznego, *szablisko* vs *sablja*, por. *do chaty szabliska po ścianie w ciemności macać* SI87 — słń. *V kočó, da bi v temi otipal sabljo na steni* MI95; *wąsiska* vs *brke*, np. *Tu pan Charlamp poczył okrutnie wąsiskami ruszać* SI183 — słń. *Gospod Harlamp si je začel strašno vihati brke* MI200. Wykładniki zwiększonej intensywności manifestują się na przykład poprzez sygnały słowotwórcze, jak dla wyrazu *arcyszelma* (przedstawianego również poprzez oddzielne elementy *arcy szelma*) (Zarębski 96), którego naddatek semantyczny wnoszony przez prefiks *arcy-* ulega w przekładzie transpozycji w wykładniki leksykalne o postaci przymiotników określających rozmiar, także w stopniu najwyższym, np. *največji*,

¹⁵ *szoldra* z niem. szynka wieprzowa por. Gloger 4: 331.

¹⁶ Z. Gloger pisze, że szaraczkami nazywano szlachtę zagrodową, która nosiła kapoty z szarej, domowej wełny.

¹⁷ Z. Gloger pisze, że szlachta nazywała mieszczań łykami od ubrań barwy „żółtogorącej”.

velik, por. K — *Bogusław zaś, wziąwszy mnie za arcyszelmę* SII359 — słń. *Boguslav pa, ki me je imel za največjega lopova* MII388; M — *Arcy to szelma jest* SIII222 — słń. *Velik lopov je* MIII245. Leksykalne czy frazeologiczne środki wyrażające zwiększoną intensywność mogą jednak ulegać redukcji, por. *na zabój*, np. *gdyż wszystkie trzy, nie ona jedna, były na zabój zakochane* SI80 — słń. *ker so bile vse, ne samo ona zaljubljene vanj* MI88. **Deminutywa** w translacji to także problem badawczy — eksplorowany na przykład między językami polskim i angielskim (Biały). Z powieści Sienkiewicza wyekscerpowano 50 fraz z deminutywami, które pełnią różne funkcje semantyczno-stylistyczne. Deminutywa wprowadzają znaczenie małego rozmiaru, por. *ganeczek* SI82, *skarbczyk* SI91, czasem sygnalizują młody wiek określonej istoty, por. *kogutek*, a passus z tym leksemem przełożono ze zdrobnieniem, por. Z — *Wybaczcie, waćpanowie, temu kogutkowi!* — słń. *Oprostite, gospoda, temu petelinčku!* MI212. Aż 32 na 50 deminutywów z oryginału uzyskuje w analizowanym przekładzie ekwiwalent pozbawiony nacechowania niesionego przez zdrobnienia, por. *pluderki* vs *hlače*, np. W — *Waćpannę tylko w pluderki przybrać* SI82 — słń. *Gospodična, samo hlače obleci* MI90; Deminutywum może funkcjonować jako sygnał pozytywnego wartościowania por. *piwniczka*, np. Har — *Cały zamek na usługi miłych gości i piwniczka także*. SI185 — słń. *Ves grad je na uslugo milim gostom in kleti tudi* MI202. W podanym wypowiedzeniu zachodzi również pluralizacja w przekładzie por. *piwniczka* vs *kleti* ‘piwnice’. Zdrobnienie wnosi też charakterystyczną dla konstrukcji hipokorystycznych czułość wobec nazywanej osoby czy obiektu, por. *żołnierzyk* vs *vojak*, por. W — *Pan Bóg żołnierzykowi nagrodi* S102 — słń. *Bog bo nagradil vojaka* M112 por. także *kwiatuszek* vs *cvet*, np. Z — *Przyjm wdzięczny kwiatuszku*, SI314 — słń. *Sprejmi, dragi cvet*, MI309. Językowa kreacja Anusi jako kobiety-dziecka, dziewczyny-dziecka w przekładzie nie jest obdarzona tak eksplicytnymi środkami ewokującymi cechy istot niedorośliwych czy drobną fizjognomię bohaterki, por. *Anusia zaraz poczęła kręcić palcami kończyki warkoczyków* SIII221 — słń. *Ana pa je začela takoj navijati konce kit* MIII244; *odrzekła tupiąc nóżką* SIII224 — słń. *je odgovorila in zacepetala* MIII247; *bo uderzyła pięstką w pięstkę* SIII232 — słń. *ker je tlesknila z rokama* MIII256. Słowotwórcza modyfikacja służy wyrażeniu lekceważenia, a w translacji mamy leksem pod tym względem neutralny, por. K — *tu i owdzie batożkami po śniegu pognało...* SII356 — słń. *tu pa tam tudi koga z biči* MII385 Niewiele form wykazuje w translacji cechy formalne korespondujące z deminutywami, por. K — *zjednać sobie owych tutejszych szaraczków* SI119 — słń. *da si pridobim naklonjenost tukajšnih zajčkov* MI130; *jakowys bachmacik* SII441 — słń. *kak poseben konjiček* MII475; K — *Siadaj panna do kolaski*,

bo nożyny przemoczysz... SII447 – sł. *Sedi v kočijo, da si nožic ne zmočiš* MII481. Leksykalnym wykładnikiem gradacji i zwiększonej intensywności bywa tak częsty w Trylogii przysłówki *okrutnie* (Karaś, *okrutnieś mi do serca przypadła*) znajdujący różne ekwiwalenty u Rudolf Molè, np. *okrutnie to zelo* ‘bardzo’, por. Ch — *že okrutnie głošno rozprawiali* SI181 – sł. *da so zelo glasno razpravljali* MI197, także *strašno* MI200 oraz *grozno*, por. *bo się jazdy bali okrutnie* SI200 – sł. *ker so se konjenice grozno bali* MI217; Ogrom materiału, który przynoszą obcojęzyczne przekłady Trylogii w zakresie tłumaczenia tzw. **realiów** (Bogucki i in. 111), czyli wyrażen związanych z geografią, historią (Zatorska 324-27) i kulturą kraju języka źródłowego zasługuje na obszerne studia. W tej sekcji omówiono tylko przykładowe nazwy realiów wraz z tłumaczeniowymi odpowiednikami. Konfrontacja nazw *kulig* i *sanna* z przekładem wskazuje na różnice kulturowe oraz odmienne zakresy treściowe ekwiwalentów słoweńskich rozpatrywanych wyrazów. K — *Przyjechaliśmy tu niby kuligiem [...] Sanna okrutna* – sł. *Prišli smo sem na zabavo, [...] Saninec je dober* MI37. Sienkiewiczowski *kulig* w translacji przyjął formę słoweńskiego leksemu *zabawa*, prezentując zjawisko aproksymacji, gdyż *kulig* jest rodzajem zabawy, ale nie jest z zakresem wieloznacznego leksemu tożsamy. Przy tłumaczeniu realiów uruchomione zostaje całe bogactwo obrazów i asocjacji kulturowych. Nazwa *kulig* przynależy do fenomenu dawnej kultury wiejskiej i szlacheckiej (Gloger III: 116-18). *Kulig* nie ograniczał się jedynie do przejażdżki saniami, lecz był to zespół zachowań, zwyczajów, zabaw, maskarad itd. Na ten szerszy zakres znaczeniowy wskazuje aproksymacja w tłumaczeniu frazy *jakoby kulig*, por. *zajechali [...] ražno, wesolo, jakoby kulig* SI35 – sł. *veselo, razposajeno, kakor bi bil pust* MI38, gdzie *pust* oznacza ‘zapusty, karnawał’ (Ostromęcka-Frączak i Pretnar 406). Oryginalną nominalizację *sanna* zastąpił *saninec*, wieloznaczny rzeczownik nazywający po pierwsze, rodzaj śniegu dobrego do jazdy sankami, po drugie, drogę, wąską ścieżkę wytyczoną w śniegu. Porównanie nawiązujące do zwyczajów gospodarskich czy rolniczych charakterystyczne dla socjolektu szlachty (Rzepka i Walczak) poświadcza fraza z modulowanym tłumaczeniem: *Naluszczą [...] jak grochu* SI285 – sł. *Naluščijo [...] kakor fižola* MI309 ‘jak fasoli’. Na zakończenie – jeszcze trzy leksemy z zakresu wojskowości. Przedstawiciel jazdy określany jest zapożyczeniem z języka niemieckiego jako *rajtar* (Mariak 19)¹⁸. Jeźdźców tych „przybranych z niemiecka a uzbrojonych w strzelbę i pałasz” (Gloger IV: 138) nazywano też dragonami. W procesie tłumaczenia *Potopu* nazwa ta podlega generalizacji i przybiera postać *jezdec*, por. *Dwunastu rajtarów niemieckich*

¹⁸ L. Mariak przytacza następującą definicję leksemu *rajtar*: „ciężkozbrojny kawalerzysta obcego autoramentu”.

otaczało kolaskę SII443 – słń. *Dvanajst jezdecev je obkrožilo kočijo* MII477; *Lecz tymczasem ordynicy przestali batożyć rajtarów* SII447 – słń. *Medtem pa so Tatari nehali pretepati jezdece* MII482. Zjawisko generalizacji i aproksymacji ilustruje przekład nazwy *rapier*¹⁹ określającej broń białą zaopatrzoną w rękojeść z ozdobną ochroną dłoni w postaci specjalnego kosza przez słoweńską nazwę *meč* ‘miecz’, por. *rapier krzyżował się z szablą* SI284 – słń. *meč se je križal s sabljo* MI308. Podobny typ przekładu obserwujemy dla rzeczownika *berdysz* ‘topór’²⁰, por. *W — Szkoci [...] szczególnie berdyszami sieką okrutnie* SI178 – słń. *Škoti [...] posebno grozno sekajo s sekirami* MI193. Ukazane sposoby tłumaczeń wyrażen stylistycznie nacechowanych, szczególnie latynizmów i potoczizmów, w tym często naznaczonych emocjonalnością analityzmów, a także nazw realiów historycznych z Sienkiewiczowskiego *Potopu* na język słoweński pozwoliły przedstawić interesujący zestaw rozwiązań translatorycznych. Ponadto konfrontacja z przekładem naświetla szczegóły warsztatu artystycznego pisarza, a przeprowadzone analizy mogą stanowić inspirację dla szerszej zakrojonych badań nad tłumaczeniami utworów H. Sienkiewicza.

SKRÓTY

B – Bogusław Radziwiłł; Ch – Charłamp; H – Harasimowicz; K – Kmicic; Kaz – Jan Kazimierz; Kord – Kordecki; M – Miecznik; Skrz – Jan Skrzetuski; W – Wołodyjowski; Z – Zagłoba

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Sienkiewicz, Henryk. *Potop*, t. 1-3. PIW, 1989 (tom 1 – SI, tom 2 – SII, tom 3 – SIII).
Sienkiewicz, Henryk. *Potop*, t. 1-3, prev. Rudolf Molè, Državna Založba Slovenije, 1970 (tom 1 – MI, tom 2 – MII, tom 3 – MIII).

LITERATURA PRZEDMIOTOWA

Biały, Paulina. *Polish and English Diminutives in Literary Translation: Pragmatic and Cross-cultural Perspectives*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017.
Bogucki, Łukasz, i in. *Słownik polskiej terminologii przekładowawczej*. Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2019.
Cybulski, Marek. „Elementy polskiej etykiety językowej w *Trylogii* Sienkiewicza”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. 42, 1997, ss. 43-132.

¹⁹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, PWN, 2003, wersja CD.

²⁰ **berdysz** <węg. *bárd* ‘topór ciesielski’> *histor.* «szeroki topór o silnie zakrzywionym ostrzu i długim drzewcu, stanowiący uzbrojenie piechoty w XVI i XVII w.» (*Uniwersalny słownik języka polskiego*).

- Dąbbska-Prokop, Urszula. *Nowa encyklopedia przekładoznawstwa*. Wyższa Szkoła Umiejętności im. Stanisława Staszica w Kielcach, 2010.
- Glazer, Janko. „Miklavec, Peter (1859-1918)”. *Slovenska biografija*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi366703/. Dostęp 10 kwietnia 2021.
- Gloger, Zygmunt. *Encyklopedia staropolska*, t. 1-4. Wiedza Powszechna, 1989 (reprint wydania 1900-1903).
- Karaś, Halina. „Archaizmy jako wykładniki stylizacji w *Potopie* Henryka Sienkiewicza”. *Poradnik Językowy*, z. 9, 2004, ss. 19-37.
- Karaś, Halina. „...okrutnieś mi do serca przypadła” – O pewnym wyrazie modnym w *Potopie* Henryka Sienkiewicza”. *Zamknięte w języku. Studia językoznawcze*, red. Halina Karaś, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW, 2004, ss. 49-57.
- Karaś, Halina. „Latynizmy wyrazowe w *Potopie* Henryka Sienkiewicza”. *Słowa w różnych kontekstach*, red. Stanisław Dubisz, Dom Wydawniczy ELIPSA, 1998, ss. 89-132.
- Kielar, Barbara. *Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988.
- Kurkowska, Halina, i Stanisław Skorupka. *Stylistyka polska. Zarys*. Wyd. 5 z uzupeł., Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Lewicki, Roman. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017.
- Mariak, Leonarda. *Leksykalno-stylistyczne zjawiska w Trylogii i Krzyżakach Henryka Sienkiewicza*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2019.
- Muszyńska-Vizintin, Anna. „O destereotypizacji odczytań tekstu oryginału w przekładzie. Rozważania o słoweńskim tłumaczeniu kulinariów w *Panu Tadeuszu*”. *Przekłady Literatur Słowiańskich*, t. 4, cz. 1: *Stereotypy w przekładzie artystycznym*, red. Bożena Tokarz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, ss. 37-60.
- Ostromęcka-Frączak, Bożena, i Tone Pretnar. *Slovensko-poljski slovar. Słownik słoweńsko-polski*, Državna Založba Slovenije, 1996.
- Pietrzak, Magdalena. *Językowe środki kreowania postaci w twórczości historycznej Henryka Sienkiewicza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2004.
- Rzepka, Wojciech Ryszard, i Bogdan Walczak. „Socjolekt szlachecki XVII wieku”. *Barok w polskiej kulturze, literaturze i języku*, red. Marian Stępień, Stanisław Urbańczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 179-199.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Založba ZRC, 2000, fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=%2A. Dostęp 21 maja 2020.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. Stanisław Dubisz, PWN, 2003, wersja CD.
- Walczak, Bogdan. „Archaizacja językowa w Trylogii a zróżnicowanie socjalne polszczyzny XVII wieku”. *Trylogia – Sobieski – Victoria wiedeńska*, cz. I: *Trylogia. W stulecie dzieła*, red. Lech Ludorowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1985, ss. 241-262.
- Wilkoń, Aleksander. *O języku i stylu „Ogniem i mieczem” Henryka Sienkiewicza*. Wyd. 2 popr., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019.
- Wtorkowska, Maria. „Kot w polskich i słoweńskich związkach wyrazowych”, *Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, t. 17, 2010, ss. 195-204.
- Zarębski, Rafał. *Rzeczownikowe prefiksy obcego pochodzenia w historii języka polskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012.
- Zatorska, Agnieszka. „Z lingwistycznych zagadnień słoweńskiego przekładu *Pana Wołodyjowskiego* Henryka Sienkiewicza”. *Henryk Sienkiewicz. Język – Semantyka*, red. Magdalena Pietrzak, Agata Zalewska, DiG, 2019, ss. 315-338.

O STYLISTYCE I LEKSYCE SŁÓW KILKA.
POTOP HENRYKA SIENKIEWICZA
 I SŁOWEŃSKI PRZEKŁAD RUDOLFA MOLÈ

Streszczenie

Celem opracowania jest ukazanie strategii tłumaczeniowych zastosowanych wobec stylistycznie nacechowanych wyrażen wyekscerpowanych ze słoweńskiego przekładu powieści *Potop* Henryka Sienkiewicza dokonanego przez Rudolfa Molè z 1970 roku. Obserwacji poddano: latynizmy, analityzmy i frazeologizmy, ekspresywizmy oraz nazwy realiów. Wybór ekwiwalentu skutkował niejednokrotnie zaturą lub osłabieniem nacechowania stylistycznego danego fragmentu, por. *fatigatus wielce* SI166 – *zelo utrujen* MI181; — *Ni pary z gęby!* SI40 – *Niti besede več!*... MI44; *synalka* SI365 – *sina* MI394; *Daj no waćpan pyska!* SI203 – *Daj, da te objamem!* MI220. Liczne są jednakże translaty z zachowanym nacechowaniem stylistycznym, np. *psubratom* SII442 – *pasjim bratom* MII476; *psiajuchy* SII442 – *pasje duše* MII476. Nazwy historycznych realiów przetłumaczono przy pomocy generalizacji *rajtar* vs *jezdec* lub aproksymacji *rapier* vs *meč*. Przeprowadzona analiza dowiodła różnic między stylistycznym ukształtowaniem oryginału a przekładu, choć odnotowano też podobieństwa w tym zakresie. Najważniejszym celem podjętych badań było jednak wskazanie odrębności stylistycznych i semantycznych badanego przekładu wobec oryginału.

Słowa kluczowe: leksyka; stylistyka; translatoryka; dzieło literackie; język polski; język słoweński.

SOME REMARKS ON STYLISTICS AND VOCABULARY:
 “POTOP” (“THE DELUGE”) BY HENRYK SIENKIEWICZ
 AND THE SLOVENIAN TRANSLATION BY RUDOLF MOLÈ

Summary

The aim of this study is to show the ways in which some stylistic marked components were translated in the 1970 Slovenian translation of Henryk Sienkiewicz’s novel “Potop” (“The Deluge”) by Rudolf Molè. The data comprise Latin words, expressive and analytical forms, and names of realia. Choosing the equivalent may result in the loss of stylistic markedness: *fatigatus wielce* Vol. 1, p. 166. — *zelo utrujen* Vol. 1, p. 18; — *Ni pary z gęby!* Vol. 1, p. 40. — *Niti besede več!*... Vol. 1, p. 44; *synalka* Vol. 1, p. 365 — *sina* Vol. 1, p. 394; *Daj no waćpan pyska!* Vol. 1, p. 203 — *Daj, da te objamem!* Vol. 1, p. 220. However, many equivalents confirm such stylistic markedness: *psubratom* Vol. 2, p. 442 — *pasjim bratom* Vol. 2, p. 476; *psiajuchy* Vol. 2, p. 442 — *pasje duše* Vol. 2, p. 476. The translations of historical names demonstrate generalisation, e.g. *rajtar* vs *jezdec*, or approximation, e.g. *rapier* vs *meč*. The analysis confirms these differences and resemblances between the original and the translation. The general aim of this article is to indicate the stylistic and semantic differences in the translated text.

Key words: vocabulary; stylistics; translation studies; literary work; Polish language; Slovene language.